ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 4, številka 2, januar 2001 · ISSN 1408-2969

RAZPRAVE

Bojan Borstner

Hume in Kant

Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

Citiranje: Bojan Borstner, »Hume in Kant«, *Analiza: časopis za kritično misel* 4, št. 2 (2000): 19–33.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Bojan Borstner
Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

HUME IN KANT

Kaj ponudi Kant v *Prolegomenah* takrat, ko si zastavi vprašanje: "Kako je možno čisto naravoslovje?" (Kant, 1999: §§ 14-35)
Kantov odgovor na Humovo tezo, da vzročnost ni odnos med predmeti, ampak odnos, ki ga vzpostavi naš razum na osnovi ponavljajočih se izkušenj, je utemeljen na razlikovanju med zaznavnimi in izkustvenimi sodbami. Hume je dopuščal le prve, zaznavne sodbe, in je zato lahko ugotovil le, da so ponavljajoča se sosledja nujni in zadostni pogoj za to, da naš razum tvori vzročne sodbe. Kant je z uporabo izkustvenih sodb lahko pokazal, da je opazovano sosledje nujni, vendar ne tudi zadostni pogoj za vzročne sodbe. Res je, da zaznavne sodbe zagotavljajo vsebino, vendar pa nimajo objektivne veljavnosti, kot jo imajo izkustvene sodbe. Zato vzročnost ni stvar zaznavnih sodb in imaginacije, ampak zaznavnih sodb in apriornega pojma.

Ključne besede: čisto naravoslovje, narava, zakoni narave, zaznavne in izkustvene sodbe, vzročnost.

S pojmom čisto naravoslovje meri Kant na določene sintetične apriorne principe o stvareh in dogodkih v naravi. Pri tem pa "narava pomeni obstoj stvari, kolikor ga določajo splošni zakoni" (Kant, 1999: 85). Kako določiti, kaj so splošni zakoni? V bistvu gre za vprašanje, ki ga srečamo že v *Kritiki čistega uma* (*KČU* – Kant, 1995), ko se Kant sprašuje o problemu naravnega zakona, kot je zakon vzročnosti. Vendar pa odgovor ni možen tako dolgo, dokler se ne opredeli narave kot celote (celotno vsoto) vseh objektov možne človekove čutne zaznave, izkustva.[1] Če je narava pojmovana tako, potem je razumljivo tudi, da so temeljni principi, zakoni narave, ki določajo obstoj teh stvari/objektov v svetu, lahko le najsplošnejši principi, ki morajo imeti veljavnost za vse objekte možnih človekovih čutnih iz-

[1] Pri tem je treba poudariti Kantovo neprestano razlikovanje med tistim, kar je rezultat delovanja zunanjih, in tistim, kar je rezultat delovanja notranjih čutov. "Imamo pa vendarle čisto naravoslovje, ki *a priori* in z vso tisto nujnostjo, ki je potrebna za apodiktične sodbe, prikazuje zakone, ki vladajo naravi. (...) Res pa ima ta znanost tudi mnogo pojmov, ki niso popolnoma čisti in neodvisni od virov izkustva, npr. pojem gibanja, neprodirnost (na tem temelji empirični pojem materije), vztrajnost in druge, ki preprečujejo, da bi se mogla imenovati čisto naravoslovje. Poleg tega se nanaša samo na predmete zunanjih čutov in torej ne daje primerov naravoslovja v strogem smislu. Takšna znanost bi namreč morala spraviti pod splošne zakone vso naravo, ne glede na to, ali gre za predmete zunanjih čutov ali notranjega čuta, za predmete fizike ali psihologije. Med načeli fizike pa nahajamo nekatere, ki imajo v resnici splošnost, katero zahtevamo, recimo načelo, da je substanca trajna in neuničljiva; da je vse, kar se zgodi, poprej vzročno določeno po stalnih zakonih itd. To so res splošni naravoslovni zakoni, ki obstoje popolnoma *a priori*." (Kant, 1999: 86)

kušenj (izkustva). Tukaj je potrebno poudariti, da to velja le, če upoštevamo tudi možnosti določenih omejitev, ki so utemeljene v samih specifičnih značilnostih človekovega izkustva.

Zaznavne in izkustvene sodbe

Posebnost pozicije v *Prolegomenah* je, da Kant uporablja tudi argumentiranje, ki temelji na razliki med dvema vrstama empiričnih (izkustvenih) sodb – zaznavnimi sodbami [*Wahrnehmungsurteils*] in izkustvenimi sodbami [*Erfahrungsurteils*]. Če beremo *KČU*, potem vidimo, da mora v § 19 transcendentalne dedukcije B izdaje (B 141-142) imeti v mislih to razlikovanje, čeprav ga nikoli ne predstavi eksplicitno.

Primeri zaznavnih sodb:

- "Soba je topla."
- "Sladkor je sladek."
- "Kamen se segreje vedno, kadar nanj sije sonce."

Primera izkustvenih sodb:

- "Zrak je elastičen."
- "Sončni žarki povzročijo, da se kamen segreje."

Zaznavne sodbe za Kanta ne vključujejo kategorij in imajo zgolj subjektivno veljavnost, obratno pa velja za izkustvene sodbe.

Če si ogledamo sodbe, ki jih navaja kot zaznavne, potem vidimo, da bi bilo bolj korektno, če bi Kant preoblikoval te sodbe v naslednjo obliko: "Sobo čutim toplo (zame)", "Ta snov ima zame sladek okus". Te sodbe potem lahko primerja s sodbo tipa "Soba je topla" (morda bi še dodal – kot je pokazal termometer – 20ºC).

Kantova delitev zaznavnih sodb nam sama ponuja naslednjo tipologijo:

- singularne (posamezne) sodbe – "Sobo čutim toplo (vsaj zame)",
- splošne sodbe, ki vsebujejo pravilnost sosledja (sekvence) – "Kamen postane topel vedno, kadar sonce sije nanj".[2]

Zato da pri zaznavnih sodbah ne bi prišlo do določenih nejasnosti (kot je bilo pokazano zgoraj), bi bilo možno sprejeti drugačno tipologijo:

- sodbe, ki temeljijo na avtobiografskih vpogledih,
- sodbe, ki temeljijo na določenem pravilnem sosledju (v vseh dosedanjih primerih, ko je bila kovina segrevana, se je kovina raztezala).

Za obe vrsti sodb je značilno, da vsebujeta nanašanje na osebo, ki tvori tako sod-

[2] Verjetno bi bilo korektno, če bi domnevali, da je Kantova intenca takrat, ko uporablja drugo vrsto sodb, to, da jih želi v nadaljevanju primerjati s sodbami, ki so vzročne.

bo, in na čas, v katerem je ta sodba proizvedena. Takrat, ko rečemo, to je toplo zame, to izgleda okroglo ..., vemo, da lahko to, kar je sedaj toplo, v naslednjem trenutku postane zame hladno, vendar pri tem v predmetu ni prišlo do nikakršne notranje spremembe (enako lahko ugotovimo za primere, ko govorimo o oblikah ...). Do enake ugotovitve lahko pridemo tudi v primeru druge vrste sodb – morda bom v prihodnosti naletel na kovino, ki se pri segrevanju ne bo raztezala (morda se bo celo krčila).

Kant eksplicitno poudarja, da so izkustvene sodbe tiste, ki imajo občo veljavnost in so veljavne za posameznika vedno – v vseh trenutkih nekega časa.

Občeveljavnost v primerih sodb "To je okroglo (toplo ...)" ali pa "To povzroči tisto" ni nikoli postavljena pod vprašaj (prvi primerki so zaznavne sodbe, medtem ko so drugi vzročne). Nobena od teh sodb se ne sklicuje na osebo, ki sodi, ampak so vse te sodbe tozadevno nevtralne. Tudi v kontekstu druge zahteve – veljavnosti v kateremkoli trenutku časa – lahko ugotovimo, da za vzročne sodbe to ni nikakršen problem[3], ta pa se pojavi pri zaznavnih sodbah, ki so singularne. Ni jasno, na kakšen način naj bi bila singularna sodba, ki je izrečena v določenem trenutku in na določenem mestu v prostoru, veljavna v vseh trenutkih časa (na primer "Ta stvar je okrogla"). Tisti, ki tvori tako sodbo, zagotovo ne namerava z njo trditi, da je ta stvar bila vedno okrogla in da bo vedno okrogla. Če pa pravim: "To je okroglo," potem je jasno, da je ta sodba resnična tako dolgo, dokler ne pride do neke spremembe v stvari sami (ker to ni sodba, kjer bi trdil, da nekaj izgleda, se zdi ... okroglo zame).

Če si pogledamo Kantovo argumentiranje naprej, pridemo do tega, da Kant začenja s sodbami z avtobiografskim vpogledom in sodbami o pravilnosti sosledja, ki pa jih ljudje nato nadomestimo z izkustvenimi sodbami (oziroma jih prevedemo v njih).

Na nek način je jasno, da so tisto, s čimer mi (običajni ljudje) začnemo, navadne zaznavne sodbe, kot je sodba "To je okroglo". Ali v tem trenutku že vključujemo tudi razlikovanje med "biti okrogel" in "izgledati okrogel za mene tu in sedaj"? Do tega razlikovanja lahko pride le na ozadju podmene, da opazujemo (in opisujemo) variacije v čutnem pojavljanju nečesa, kar opredelimo kot fizikalni predmet, ki je nespremenljiv. To situacijo bi lahko opredelili kot tisto, ko imamo opravka s pojasnjevanjem tistega, kar se običajno imenuje zaznavanje predmeta. Zaznavanje predmeta bi lahko razložili kot proces, v katerem mora biti posamezni pojav le-tega (predmeta) predstavljen v čutni zaznavi, nesklepalne sodbe o tem predmetu pa se utemeljijo na osnovi prezentiranih čutnih podatkov [*sense data*]. Skladno s tem pogledom bi pomenilo, da je imeti čutne podatke določene vrste nujni predpogoj za tvorbo zaznavne (perceptivne) sodbe. Vendar pa iz tega ne bi sledilo[4], da je tvorba sodbe na osnovi avtobiografskega vpogleda o čutnih podatkih nujni predpogoj za tvorbo zaznavne sodbe o predmetu, ki je predstavljen s po-

[3] Kadarkoli se dogodi nek dogodek določene vrste v določenem mestu v prostoru, potem temu dogodku nujno sledi nek drug dogodek na istem ali bližnjem mestu v prostoru.

[4] Niti ne bi bilo res(nično).

močjo teh čutnih podatkov. Torej moramo zavreči tezo, da so sodbe na osnovi avtobiografskega vpogleda psihološko ali pa logično predhodne (priorne) zaznavnim sodbam (sodbam zaznavanja). Na drugi strani pa lahko ugotovimo, da so sodbe o pravilnem (regularnem) sosledju logično in psihološko predhodne vzročnim sodbam. So premise induktivnega argumenta, ki vodi do vzročnih sodb.

Vpeljava nujnosti

Kant je bil prepričan, da prehod od sodb na osnovi avtobiografskega vpogleda in pravilnega sosledja do izkustvenih sodb vedno vpelje tudi pojem nujnosti. To v bistvu ni problematično tako dolgo, dokler ne ugotovimo, da ta vpeljava nujnosti temelji na prehodu od zaznavnih sodb tipa "To je okroglo" do vzročnih sodb tipa "Segrevanje kovine povzroči njeno raztezanje". Problem pa je v tem, da ne vemo, kako bi v običajne zaznavne sodbe lahko prišla nujnost. Vzemimo primer "Ta kos voska je okrogel". Že od Descartesovih raziskovanj v *Meditacijah* (II) vemo, da lahko ta kos voska spreminja obliko. Tako je možno, da je bil pred tem valjast in da bo potem kockast. Ker Kanta v tem kontekstu ne zanima narava voska, ampak njegova oblika, potem mora opredeliti, kako je možno doseči nujen dogovor med resničnimi sodbami različnih opazovalcev, ki opazujejo en in isti predmet istočasno, in med resničnimi sodbami o tem predmetu, do katerih pride en in isti opazovalec, vendar skozi določeno časovno obdobje ... Ta nujni dogovor v bistvu pomeni naslednje:

Če opazujem kos voska pred sabo v določenem času t_0 *in presodim, da je ta kos voska okrogel, potem bi morali drugi opazovalci, ki prav tako opazujejo ta kos voska v tem času, tudi presoditi, da je ta kos voska okrogel, ker če bi presodili drugače, potem bi bile njihove sodbe zmotne.*

Enako velja tudi za opazovanje skozi določeno časovno obdobje:

Če imam zaznavno sodbo "Ta kos voska je okrogel", ki sem jo proizvedel v času t_0*, potem moram temu kosu voska pripisovati to obliko (okroglo) tudi v kasnejših časovnih trenutkih. Le v primeru, če pride do spremembe v predmetu samem, bi bilo utemeljeno napraviti drugačno sodbo.*

Pri tem pa ne smemo pozabiti, da bi lahko do sprememb v moji zaznavni sodbi prišlo tudi, če bi spremenil moj položaj (mesto) v prostoru.[5] Kako naj bi v takem primeru prišlo do nujnega dogovora, ki ga Kant nekako predpostavlja, ko govori o prehodu od prve vrste sodb na drugo vrsto? Do enakega zapleta bi prišli tudi v primeru, ko bi imeli več opazovalcev, ki opazujejo ta vosek istočasno. Razlika je le v tem, da ima vsak opazovalec svoje mesto v prostoru in tako pride do sodb "Ta vosek izgleda okrogel", "Ta vosek izgleda elipsast" in seveda ni jasno, kako naj bi od tod prišli do nujnega soglasja.

[5] Če bi, na primer, na vosek, ki je pred mano, gledal pod drugačnim kotom, potem bi bilo možno, da bi rekel, da je predmet pred mano elipsast in ne okrogel. Tako bi imel prvo sodbo – v t_0 – "Ta kos voska je okrogel" in drugo sodbo – v t_1 – "Ta kos voska je elipsast". Obe sodbi bi bili sodbi, ki bi temeljili na avtobiografskem vpogledu in bi bili resnični (čeprav se medsebojno izključujeta) – v bistvu bi torej šlo za sodbi, kako nekaj izgleda (je videti) zame.

Če analiziramo obe vrsti sodb, ki smo jih prej omenili, potem vidimo, da velja v primeru avtobiografskih vpoglednih sodb naslednje: v predikatu je vključena referenca na osebek, ki sodi, in na čas, v katerem je ta sodba tvorjena. Iz tega sledi, da ni dveh avtobiografskih vpoglednih sodb, ki bi imeli enak (ne glede na to, če je subjekt v teh sodbah isti in je razlika v času ali pa imamo več različnih subjektov, ki tvorijo sodbo v istem času) predikat ali pa bi se nanašale na isto dejstvo. Na drugi strani pa predikat zaznavne sodbe nima niti reference na osebo, ki sodi, niti na čas, v katerem se sodi. Zato je možno, da imamo več zaznavnih sodb, ki imajo isti predikat in isti subjekt. Pri tem je vseeno, ali take sodbe tvori ista oseba v različnih časovnih trenutkih ali pa jih tvori več različnih oseb v istem časovnem trenutku. Vse te sodbe se lahko nanašajo na isto dejstvo. Če pa se lahko nanašajo na isto dejstvo, potem bo lahko doseženo soglasje, dogovor o tem, če so res o tem (istem) dejstvu (imele bodo isti predikat).

Uporabimo enak postopek še na primeru sodb sosledja in vzročnih sodb. Za vzročne sodbe velja isto, kot smo prej ugotovili za zaznavne sodbe – če se nanašajo na isto dejstvo, potem nujno mora obstajati soglasje med njimi ravno o tem, da se nanašajo na isto dejstvo. Toda ob tem je potrebno ugotoviti še to, da v primeru vzročnih dejstev velja še nekaj, čemur bi lahko rekli neka povsem druga (vrsta) nujnost(i). Vzročna sodba izraža nujno zvezo. (V našem primeru: "Če je kovina segrevana, potem je nujno – se zahteva –, da se razteza."). Razlika v nujnosti, ki jo imamo sedaj, je v tem, da se sedaj ne zahteva zgolj nujnost v doseganju soglasja med tistimi sodbami, ki se nanašajo na isto dejstvo, ampak je nujnost v vsebini vsake od takih sodb. Tega pa ni niti v zaznavnih sodbah, niti v sodbah pravilnega (zakonitega?) sosledja, niti v avtobiografskih vpoglednih sodbah.

Zato je potrebno dosledno razlikovati med nujno sodbo in sodbo o nujnosti. Vsaka vzročna sodba je sodba o nujnosti (pri tem je potrebno razlikovati še med logično nujnostjo in nomično nujnostjo, s katero se v kontekstu vzročnosti običajno srečujemo) – to se da interpretirati tako, da pojav dogodka določene vrste (v kateremkoli časovnem trenutku) zahteva (nujnost) takojšnje pojavljanje nekega dogodka druge vrste na istem ali stičnem mestu v prostoru. Toda za Kanta – za kar je hvaležen Humu – vzročna sodba ni nujna sodba, kar pomeni, da to ni sodba, ki bi bila samorazvidna, niti ne more biti deduktivno izpeljana (sklepalno razmerje) iz premis, ki bi bile samorazvidne. Edino, kar je evidentno (za kar imamo dostopno evidenco) v okviru vzročnih sodb, sta opažena pravilnost (regularnost) in induktivno posploševanje. Če se tega ne zavedamo, potem lahko zelo hitro zapademo v filozofske zmote z zelo čudnimi rezultati.

Nujnost in empirična (izkustvena) objektivnost

Pri Kantu se srečamo z enačenjem dveh pojmov (logična ekvivalenca) – objektivna veljavnost in nujna skladnost sta zamenljiva *salva veritate*:

> "Objektivna veljavnost izkustvene sodbe tako ne pomeni nič drugega kot njeno nujno splošno veljavnost. In narobe, če imamo razlog, da kako sodbo

> štejemo za nujno splošno veljavno ..., jo moramo šteti tudi za objektivno, to je, da ne izraža samo razmerja zaznave do nekega subjekta, temveč da izraža tudi neko kakovost predmeta. Ni namreč nobenega razloga, zakaj bi se morale sodbe drugih nujno skladati z mojo, če ne bi obstajala enotnost predmeta, ki se nanj vse nanašajo, se z njim skladajo in se zato morajo tudi vse med seboj skladati." (Kant, 1999: 90)

Od tod pa je samo še korak do teze, da izkustvene sodbe ne dobivajo svoje veljavnosti iz neposrednega spoznanja predmeta, ampak samo od "empiričnega pogoja za splošno veljavnost empiričnih sodb, a ta, kakor rečeno, nikoli ne temelji na empiričnih in sploh ne čutnih pogojih, temveč na čistem razumskem pojmu. Predmet sam po sebi zmeraj ostaja neznan, a če se splet predstav, ki so dane naši čutnosti o njem, z razumskim pojmom določi kot splošno veljaven, potem je predmet s tem razmerjem določen in sodba je objektivna." (Kant, 1999: 90-91)

Kantov problem v navedenem odlomku je v tem, da so čutni vtisi dejansko (na nek način) odvisni od stvari na sebi, vendar pa nikoli ne morem imeti neposrednega spoznanja o katerikoli od njih (če jih je mnogo in ne le ena). Moje neposredno spoznanje se nanaša le na splet predstav, čutnih vtisov in ne na stvari na sebi. Kako je potem možno, da v sodbah trdim nekaj o določenih zunanjih (od spoznavajočega neodvisnih) predmetih, o njihovih lastnostih? Pod kakimi pogoji lahko trdim, da zaznavam predmet in da sodim (tvorim sodbo) o njegovih lastnostih?

Kantov odgovor lahko rekonstruiramo na naslednji način. Takrat, ko običajno rečemo, da zaznavam določen fizikalni predmet, imam določeno skupino (množico) čutnih podatkov, spominskih in drugih predstav, ki so med seboj povezane na poseben način; v takih primerih lahko tvorim dve vrsti sodb:

(i) "To izgleda okroglo zame" (in podobne) – v tem primeru dopuščam, da lahko nekdo drug, ki opazuje (zaznava) ta isti predmet, tvori sodbo, ki bo povsem različna od moje. In kar je kruto – lahko je njegova sodba pravilna (resnična, korektna), dočim je moja nepravilna.

(ii) "To je okroglo", ("To je toplo" ...) – v tem primeru sprejemam, da če nekdo drug zaznava isti predmet v istem časovnem trenutku kot jaz in je njegova sodba različna (nasprotna) od moje, potem se njegova sodba dejansko ne nanaša na isto lastnost predmeta, ki ga oba obravnavava, ali pa je ena od sodb zmotna. Pri tem se ne zahteva, da bi morale biti zaznavne sodbe, ki jih tvori nekdo drug, natančno enake mojim.[6] Tisto, kar se zahteva, je koncept (pojem) empiričnega predmeta kot nečesa, kar zahteva (v pomenu nujnosti, ki ni logična) takšno podobnost med zaznavami tistih, ki v istem trenutku časa zaznavajo isti predmet, da se bodo skladale tudi njihove zaznavne sodbe.

Vprašanje: ali Kantova pozicija drži vodo?

(a) Menimo, da je njegova opredelitev fizikalnega predmeta krožna, ker vsebuje določeno število oseb, ki zaznavajo določen (isti) fizikalni predmet istočasno. Mo-

[6] V tem primeru bi se morale skladati avtobiografske vpogledne sodbe pri obeh.

žen izhod bi bila eliminacija sklicevanja na fizikalni predmet v drugem delu opredelitve – vendar Kant sam tega nikoli ne stori.

(b) Če odstranimo sklicevanje na fizikalni predmet, potem smo odstranili grožnjo krožnosti v definiciji, vendar pa se pojavijo pomisleki: kako lahko nekdo med nami pride do prepričanj o sodbah, ki bi jih nekdo drug tvoril pod določenimi hipotetičnimi pogoji? Če se na to da odgovoriti, potem pride drugo vprašanje: ali ima kdorkoli dober razlog, da zagovarja takšna prepričanja o sodbah, ki jih bi nekdo drug tvoril pod domnevnimi pogoji? Ali morda ne (kot dejstvo) začnemo s prepričanjem, da nas čutna zaznava ozavešča o neodvisnih zunanjih predmetih (in to na nefenomenalistični način) in da so ravno ta prepričanja tisto, kar je skupno vsem zaznavajočim? Ali torej dejansko ne izpeljujemo naših prepričanj o sodbah, ki bi jih (naj) drugi tvorili pod predpostavljenimi pogoji, ravno iz tega prepričanja (da nas čutna zaznava ozavesti o neodvisnih zunanjih predmetih)?

Vpeljava kategorij

Sedaj moramo stopiti še korak naprej v Kantovem argumentu. Prepričan je namreč, da prehod od zaznavnih na izkustvene sodbe vključuje uporabo kategorij:

> "Empirične sodbe, kolikor so objektivno veljavne, so izkustvene; tiste pa, ki veljajo samo subjektivno, imenujem zaznavne sodbe. Tem niso potrebni nobeni čisti razumski pojmi, temveč samo logično povezovanje zaznav v mislečem subjektu, medtem ko prve razen predstav čutnega zrenja zmeraj zahtevajo še posebne pojme, ki jih je prvinsko spočel razum sam, in prav ti napravijo, da postane izkustvena sodba objektivno veljavna." (Kant, 1999: 89-90)

Podobne trditve najdemo še v §§ 19 in 20. Šele v §§ 27 do 30 pa Kant eksplicitno pove, da bo (raz)rešil Humov problem o našem védenju o vzročnosti. Najprej ugotavlja, da je Humova teza pravilna[7] in da bi jo morali razširiti še na pojem substance in vzajemnosti, ko pravi, da "o takšni povezavi stvari na sebi, po kateri obstoje kot substance, učinkujejo kot vzroki, ali so v skupnosti z drugimi (kot deli realne celote), nimam torej niti najmanjšega pojma, še manj pa si morem misliti takšne lastnosti na pojavih kot pojavih, ker ti pojmi ne vsebujejo ničesar, kar leži v pojavih, temveč vsebujejo nekaj, kar si more razum misliti". (Kant, 1999: 104-105)

Kant trdi, da iz pojma substance, vzroka in vzajemnosti ne moremo narediti ničesar, če jih poskušamo uporabljati na stvareh, ne da bi hkrati upoštevali njihove dejanske ali možne relacije – razmerja – do zaznavajočih. In ravno na tej točki naj bi padel Hume (po Kantu), ker naj bi trdil, da če se pojem vzroka nanaša na kaj, potem se mora nanašati na stvari (uporabljati na stvareh) neodvisno od tega, ali so

[7] "Ta je upravičeno zatrjeval, da nikakor ne moremo uvideti z razumom, da je vzročnost mogoča, to je, da je obstoj neke stvari v takšnem razmerju z obstojem neke druge stvari, da jo prva nujno predpostavlja. Pristavljam še, da prav tako ne moremo uvideti pojma subsistence, to je nujnosti tega, da je osnova za obstoj stvari subjekt, ki sam ne more biti predikat nobeni drugi stvari ..." (Kant, 1999: 104)

le-te možni predmeti (ali pa ne) našega zaznavanja. Zato, tako Kant, je Hume upravičen v zanikanju veljavnosti vzročnosti v tem širokem kontekstu, vendar pa je Hume spregledal možnost, da bi veljavnost vzročnosti omejil na predmete dejanske (aktualne) in možne človekove (čutne) zaznave – ali pa na drugi strani, da bi ljudje bili v situaciji, da bi lahko (morda) dokazali, da se mora nanašati na takšne predmete.

V § 28 pa se da razbrati še to, da se pojmi, kot so substanca, vzrok in vzajemnost ne le ne uporabljajo na stvareh na sebi (za stvari na sebi), ampak da se ne uporabljajo niti na čistih pojavih oziroma se na čiste pojave – na pojave kot take – ne nanašajo. Uporabljajo se za empirične predmete (za kamne, hiše, mize ..., kot jih uporabljamo v vsakdanjem govoru; za atome, molekule ..., kot jih uporabljajo naravoslovci). Iz tega pa izhaja, da ti pojmi ne morejo imeti izvora v empiriji, tako kot to velja za pojme (koncepte) čutnih kvalitet (zelenost, toplost, okroglost ...). Tisto, kar lahko neposredno zaznamo (spoznamo) in v kar imamo vpogled, so le naše lastne čutne predstave ali čutni podatki (ali pa skupine le-teh). Toda ničesar od tega ni (ne more biti) instanca pojma substanca, vzroka ... Torej jih ne moremo s pomočjo abstrakcije izpeljati (izluščiti) iz teh instanc, ki jih neposredno zaznavamo/spoznavamo ali imamo neposredni vpogled v njih. Kant pravi:

> "Prav tako sem daleč od tega, da bi mislil, da so ti pojmi (vzročnost, substanca, vzajemnost) izvedeni iz izkustva in da je nujnost, ki se v njih kaže, samo namišljena in samo videz, s katerim nas slepi dolga navada. (...) Ti pojmi in iz njih izvedena načela obstajajo *a priori* pred vsakim izkustvom in nedvoumno objektivno veljajo, seveda pa le glede na izkustvo." (Kant, 1999: 104)

Empirični predmeti in kategorije

Tako moramo znova zastaviti dvoje vprašanj:

(1) Kaj so za Kanta ti vsakdanji, običajni predmeti, kot so drevesa, kamni, stoli, mize ...? – Kaj je njihova narava, na katero se aplicirajo (nanašajo) kategorije?[8]

(2) Če se kategorije nanašajo na (uporabljajo za) naravo empiričnih predmetov, kaj je njihov (kategorij) pomen?

Odgovora:

(1) Začnimo z zaznavno sodbo. Vidim določen predmet in tvorim zaznavno sodbo: "To je žoga in je okrogla." Kako bi to opisal Kant? Najprej bi ugotovil, da imam določene čutne podatke in predstave z določenimi značilnimi lastnostmi in medsebojnimi odnosi. Nato bi dejal, da sem na tej osnovi sodil, da naj bi jaz (ali pa kdorkoli drug) imel čutne podatke določenih značilnih kvalitet, ki si sledijo v določenem značilnem redu (zaporedju), če sem zadostil določenim pogojem. Na ta

[8] Kategorije se nanašajo zgolj na to naravo empiričnih predmetov.

način se stavki, ki vsebujejo fizikalne predmete (njihova imena), nadomestijo s stavki, kjer teh imen ni (več). Kantov zapis bi bil tako stavek, ki vsebuje le še opise čutnih podatkov, ki bi jih nekdo imel, če bi izpolnil neke pogoje (zadostil nekim pogojem). Če se naj izključi krožnost, potem bi morali biti ti pogoji sami opredeljeni zgolj v izrazih dejanskih (aktualnih) ter možnih čutnih podatkov in predstav, tisto pa, kar zatrjujejo, je, da bi ti (hipotetični) čutni podatki imeli take in take čutne kvalitete in da bi si sledili v takem in takem redu (zaporedju).

(2) Vzemimo vzročno sodbo: "Segrevanje kovine povzroči njeno raztezanje." Kako bi to opisal Kant? Najprej bi ugotovil, da je določeni skupini čutnih podatkov in povezanih predstav v mojem izkustvu stalno (konstantno) sledila skupina (čutnih podatkov in predstav), ki ima veliko podobnost s prvo v določenih (glavnih) potezah, vendar hkrati tudi specifične razlike. Na tej osnovi sodim, da bi katerikoli človeški opazovalec, ki bi imel skupino (skupek) čutnih podatkov in predstav prve vrste, nujno imel tudi skupino (skupek) čutnih podatkov in predstav druge vrste, izpolnjeval določene pogoje (zadostil določenim pogojem). Če se naj izogne krožnosti, potem bi tudi ti sami pogoji morali biti opredeljeni zgolj v izrazih dejanskih (aktualnih) ter možnih čutnih podatkov in predstav. Tako so vzročne sodbe sodbe o hipotetičnih sekvencah določenih hipotetičnih skupin (skupkov) čutnih podatkov in predstav. Kar pa take sodbe zatrjujejo, je, da če bi se pojavila skupina (skupek) čutnih podatkov in predstav ene vrste[9], potem bi ji nujno sledila skupina čutnih podatkov in predstav druge vrste, če bi le-ta oseba zadostila določenim pogojem.

Ali se takšna interpretacija sklada s tistim, kar Kant piše v *Prolegomenah*?

(1) Če sta pojma substanca in vzrok (vzročnost) pojma o nujnem grupiranju, povezovanju v skupine čutnih podatkov in predstav ter sosledju (sekvencah) teh skupin v človekovi zavesti (duhu), potem je povsem jasno, da se ne nanašata na stvari na sebi.

(2) Res je tudi, da zaznavne sodbe in vzročne sodbe niso sodbe o nobeni od dejanskih (aktualnih) skupin ali sekvenc čutnih podatkov. Te sodbe so utemeljene na teh (aktualnih skupinah in sekvencah), vendar jih presegajo (gredo čez nje) in tvorijo pogojne stavke (trditve) o hipotetičnih skupinah in sekvencah (čutnih podatkov in predstav), ki se niso dejansko (aktualno) primerile in za katere je tudi možno, da se sploh ne bodo primerile.

(3) Vse takšne sodbe vsebujejo pojem tega, kaj bi se nujno primerilo, če bi bili izpolnjeni določeni pogoji (ti pogoji pa dejansko niso /bili/ izpolnjeni.) To vključuje pojme nujnosti, možnosti in pogojev in posledic (konsekvenc – torej posledica ne le kot vzročni termin, ampak tudi kot logični – sklepalni termin). Čuti (čutnost) ne more zagotoviti teh pojmov, saj so omejeni na aktualnost (dejanskost) in na kontingentnost (prigodnost).

(4) Naše zaznavne sodbe in naše vzročne sodbe so določene (vsaj deloma) z dejan-

[9] V nekem – kateremkoli – časovnem trenutku in v neki – katerikoli – osebi.

skim urejanjem naših čutnih podatkov in predstav v skupine in z njihovimi sekvencami. Vendar običajno teh skupin in njihovih sekvenc ne pregledujemo samih, ker potem nimamo več zaznavnih in vzročnih sodb, ampak sodbe, ki smo jih prej označili kot sodbe na osnovi avtobiografskega vpogleda in pravilnosti sosledja[10]. Tako bi lahko rekli, da so zaznavne in vzročne sodbe, ki jih mi dejansko tvorimo, povezane z avtobiografskim vpoglednimi sodbami in sodbami o pravilnem sosledju, ki bi jih lahko (pa jih dejansko ne ali pa zelo redko) tvorili. To je dejstvo, ki ga Kant izrazi, vsaj zame, na zelo neprimeren, neustrezen način, ko pravi, da začnemo z zaznavnimi sodbami in jih nato transformiramo (preoblikujemo) v izkustvene sodbe tako, da jih uredimo s kategorijami (spravimo pod kategorije).

Kakšen odnos ima ta (Kantova) teorija do Humovega problema – problema vzročnosti?

Hume v bistvu predstavi tri vprašanja (probleme):

(1) Kaj mislimo s tem, ko pravimo, da bo kateremukoli dogodku ene vrste sledil dogodek neke druge vrste? (*pojem vzročne nujnosti*)

(2) Kakšno upravičenje imamo za to, da trdimo, da bo dogodku ene vrste nujno sledil dogodek druge vrste? (*evidenca za posamezni vzročni zakon*)

(3) Kakšno osnovo imamo za prepričanje, da je vsak dogodek nujna sekvenca določenega predhodnega dogodka? (*evidenca za zakon univerzalne/obče vzročnosti*)

(ad 1) Glede analize vzročnosti je Kant v odnosu do Huma ugotovil precej pomembnih razlik in povezav, ki jih je Hume spregledal. Predvsem je potrebno poudariti Kantovo razlikovanje med čutnimi podatki in percepti (zaznavami), kjer slednje vsebuje več kot vsebuje le prvo. Kant je razlikoval tudi med empiričnimi predmeti in stvarmi na sebi. Predvsem je v tem kontekstu pomemben njegov poskus analize pojma empirični predmet. Pokazal je, da se pojem vzroka ne da proučiti brez analize pojma empiričnega objekta, ker je v tem že vključen pojem nujnih sekvenc in sosledij.

(ad 2) Glede evidence za posamezne vzročne zakone se Kant povsem strinja s Humom, da je ta evidenca empirična in induktivna, nikjer (ne zgolj v *Prolegomenah*) pa ni zaslediti poskusa rešitve problema indukcije pri Kantu.

(ad 3) Glede evidence za občo vzročnost lahko ugotovimo, da je Kant sprejemal Humovo tezo, da ni samoevidentna. Hkrati pravi, da se tega principa ne da dokazati in da je to čisto inteligibilen princip[11], če je uporabljen za stvari na sebi. Kant zato ponudi dopolnilo, ko pravi, da se ta princip da dokazati s transcendentalnim argumentom, če ga le (vnaprej) omejimo zgolj na predmete aktualnih ali možnih človekovih čutnih zaznav. Več o tem v *KČU* – analogije izkustva – pove druga analogija transcendentalnega idealizma, ki ne zadeva obstoja stvari, kar je bilo eno

[10] Sodbe, ki so subjektivne in imajo natančno opredeljeno, kdo, kdaj in kje sodi.
[11] Inteligibilne so tudi stvari na sebi.

osnovnih vprašanj vseh dotedanjih idealizmov, ampak zgolj in samo čutne predstave stvari kot pojavov. "Vse, kar se nam daje kot predmet, nam mora biti dano v zrenju. Celotno naše zrenje pa se vrši samo s čuti. (...) Čuti pa nam ... nikoli in prav v nobeni točki ne dajo spoznati stvari samih na sebi, temveč samo njihove pojave." (Kant, 1999: 98) V nadaljevanju tega odlomka predstavi Kant srž svoje pozicije v devetih korakih (Kant, 1999: 98):

(1) Stvari so dane kot predmeti naših čutov in bivajo zunaj nas.

(2) O tem, kaj so te stvari same na sebi, ne vemo nič.

(3) Poznamo samo njihove pojave.

(4) Pojavi so predstave, ki jih stvari na sebi ustvarjajo v nas tako, da učinkujejo na naše čute.

(5) Pojave poznamo le po predstavah.

(6) Stvari, ki ustvarjajo v nas predstave, poimenujemo telesa.

(7) Telo označuje samo pojav tistega nam neznanega objekta, ki je predmet naših čutov.

(8) Predmeti naših čutov so realni predmeti.

(9) Torej: to ni (tradicionalni) idealizem, ampak je njegovo nasprotje.

K temu lahko dodamo še deseti korak, ki ga opravi Kant malo kasneje, ko pravi, da "transcendentalni idealizem ... ne zadeva obstoja stvari (dvom o tem pa je glavna vsebina idealizma v tradicionalnem smislu)" (Kant, 1999: 103):

(10) Nasprotje tradicionalnega idealizma (Descartesov empirični na eni in Berkeleyev fantastični na drugi strani) je transcendentalni idealizem.

Očitno je, da je Kant spremenil izvorno vprašanje "Kako so sintetične apriorne sodbe možne?", ker bi bil njegov odgovor lahko le: take sodbe, v tradicionalnem pomenu *a priori*, niso možne. Apriorne so lahko le analitične sodbe. Zato je vpeljal tako imenovani transcendentalni apriorij. Bistveno novost Kantove pozicije lahko ponazorimo z analizo sodbe "Vsak dogodek ima vzrok".

(1) Klasična, tradicionalna racionalistična pozicija (Wolff) bi trdila, da je taka sodba spoznana na osnovi spoznanja dejstev, ki so intrinzično nujna in so lahko videna kot taka na podlagi refleksije terminov, ki so v njej vsebovani.[12]

(2) Tradicionalno empiristična pozicija (Bacon, najbolj jasno opredelitev dobi kasneje pri J. St. Millu) izhaja iz tega, da so take sodbe dokazane induktivno in da imajo status verjetnosti. Kant tega ne bi mogel sprejeti, ker je zanj jasno, da indukcija ne more šteti za dejstva, da mi tvorimo take sodbe s popolno gotovostjo o vsakem članu neomejenega razreda možnih subjektov. Zdi se, da so nekatere od teh sodb predpostavljene v vseh induktivnih argumentih.

[12] To je zavrgel že Hume.

(3) Skeptična pozicija (Hume) bi trdila, da take sodbe nimajo nikakršne racionalne podlage, ampak so zgolj iracionalna pričakovanja na osnovi konstantne izkušnje pravilnosti, regularnosti. Humova drža je rezultat njegove zavrnitve prve in druge pozicije in hkrati dejstva, da ni mogel najti nove, drugačne alternative. Zanimivo je, da je Kant ugotovil, da to ne velja le za vzročnost, ampak tudi za mnoge sodbe, ki so potrebne v geometriji in aritmetiki.

Kant se ni zadovoljil z Humovim "izhodom". Zato je moral poiskati četrto alternativo. *Izhodiščna premisa* izhaja iz naslednjih spoznanj (dejstev):

Vsak od nas (ljudi), če smo budni in zdravi, očividno zaznava svet, ki vsebuje mnogo neodvisnih razsežnih in gibajočih se stvari, ki so različnih vrst in ki zavzemajo mesta v posameznih časovnih sistemih in ki tudi delujejo druga na drugo (interakcija). Te stvari so zaznane kot obstoječe skozi določene obdobje – imajo svojo zgodovino, ki se izraža skozi različna sukcesivna stanja. Pri tem pa imajo stvari skozi različna obdobja (lahko) sočasno mnogo različnih lastnosti. Vendar pa je človek sposoben zaznavati te stvari skozi njihovo zgodovino kljub temu, da se pojavljajo v različnih oblikah, stanjih in da spreminjajo lastnosti, ki jih v določenem obdobju posedujejo. Hkrati pa človek zaznava sebe kot stalnega posedovalca celotne množice različnih izkušenj, ki so simultane ali pa sukcesivne. Njegove lastne izkušnje in dogodki, ki se primerijo v vseh drugih stvareh, so umeščene v en časovni sistem.

Druga premisa je, da so edini empirični podatki, na katerih temelji vse to, občutki različnih vrst, ki so pasivno sprejeti in prihajajo (ter odhajajo) na zelo kaotičen način. Kako lahko potem iz te množice kaotičnih podatkov pridemo do prej opisanih zaznav? Procesiranje teh podatkov mora temeljiti na določenih notranjih principih, ki jih moramo posedovati vsi ljudje. Propozicije, kot je zakon vzročnosti, so eksplicitne formulacije notranjih principov, na podlagi katerih ljudje nezavedno delujemo na "surove" podatke tako, da jih "preoblikujemo" v običajno čutno zaznavo in samozavedanje.

Taka spoznanja pa imajo določene posledice.

∴ Principi, kot je zakon vzročnosti, ne smejo biti uporabljivi na splošno, ampak le pod določenimi pogoji. Pri Kantu je vzročnost lahko uporabna samo na dogodke, ki so lahko predmet človekove čutne, empirične zaznave.

∴ Jasno je, da sta tradicionalni, tako racionalistična kot empiristična, poziciji v nasprotju s temi omejitvami. Tudi Humov skepticizem je spodkopan, ker njegova izkušnja pravilnosti/regularnosti sploh ne bi bila možna, če ne bi obstajali ti notranji (vrojeni) principi. V bistvu ne bi bila možna nikakršna koherentna zaznavna izkušnja, v kateri bi lahko določene obstojne stvari razlikovali in jih ponovno identificirali, če ne bi bil ta princip resničen.

Dodatek: nekaj zanimivosti o Kantovem razlikovanju med zaznavnimi in izkustvenimi

sodbami

> "*Vse* (poudaril B. B.) naše sodbe so *najprej* (poudaril B. B.) samo zaznavne, veljajo samo za nas, za naš subjekt. Šele pozneje jim damo nov odnos, namreč do nekega objekta, hoteč, da veljajo v vsakem času za nas in za vsakogar." (Kant, 1999: 80)

Razlaga:

Najprej se srečamo z dikcijo "najprej" [*zuerst*]. Ali to pomeni, da nam Kant poskuša povedati, kako izkušnje nastajajo – daje njihovo generično strukturo v razvoju človekovega izkustva. Če da, potem se pojavi neskladje med tem in tistim, kar pravi malo kasneje:

> "Da bi vse dosedanje na kratko povezali, je najprej treba spomniti bralce, da tukaj ne obravnavamo nastanka izkustva, temveč to, kakšni elementi ga sestavljajo. Prvo vprašanje spada k empirični psihologiji, a se tudi tam brez tega drugega, ki spada h kritiki spoznanja in posebej razuma, ne bi nikoli moglo primerno razviti." (Kant, 1999: 96)

Zdi se, da je v *KČU* in *Prolegomenah* ta druga razlaga – da se ne ukvarjamo z izvorom izkustva, ampak z določenimi elementi le-tega – bliže tistemu, kar Kant dejansko počne, saj poskuša najti tiste elemente, ki so od izkustva neločljivi, čeprav jih lahko v izkustvu razločimo. Neločljivost je vezana na časovni red. Res pa je, da tisti "najprej" nerodno implicira razlikovanje, ki naj bi bilo utemljeno v nastanku (razvoju, zgodovini) človekovih izkušenj.

Drugi problem:

Kant pravi "vse sodbe so 'najprej' ..."

Ta "vse" ponuja naslednje možne razlage:

- nobena sodba ne more biti neodvisna od neke vrste "osnovne" zaznavne sodbe,
- vse zaznavne sodbe bodo v nadaljevanju spremenjene v izkustvene sodbe.

Če velja prvi del, potem dobimo takoj nov problem – imamo čiste estetske sodbe, ki so neodvisne od zaznavnih sodb. V čisti estetski sodbi je vključen element čutenja, namreč čutenja harmonije med dvema kognitivnima zmožnostima (imaginacijo – domišljijo in razumom), vendar je to čutenje (senzacija je nekaj drugega kot čutenje), ki je vključeno v zaznavne sodbe (zaznave, kot so "toplo", "sladko", "grenko" ...)

Če velja drugi del, potem znova pridemo do protislovja s tistim, kar Kant trdi malo kasneje (da so namreč zaznavne sodbe dveh vrst: tiste, ki lahko postanejo izkustvene in tiste, ki to ne morejo postati).

Če so vse naše sodbe najprej zaznavne in če nekatere od njih ne morejo postati izkustvene (na njih uporaba kategorij oziroma pojmov ni mogoča), potem je to v

nasprotju s tistim, kar najdemo v *KČU* (B 161), ko pravi: "... vsa sinteza ..., celo tista, ki upošteva zaznavo kot možnost, je podvržena kategorijam."

V § 19 (Kant, 1999: 91, drugi odstavek) Kant na primerih zaznavnih sodb opravi delitev le-teh na dve vrsti (glej o tem v predhodnem tekstu), na tiste, ki ne morejo postati izkustvene sodbe (sladkor je sladek, soba je topla ...), ker se sklicujejo le na občutke (te sodbe smo prej opredelili kot avtobiografske vpogledne sodbe – temeljijo le na občutkih) in so kot take nujno subjektivne in jih ne moremo pripisati objektom. Te sodbe so na nek način zavestne, vendar pa je ta "zavestnost" nekaj drugega, kot je tisto, kar izhaja iz uma. Ali drugače – pojavi določene vrste so nam dani, čeprav o njih nimamo izkustvenih sodb (so brez vpliva kategorij), vendar pa take sodbe ne morejo biti osnova za "spoznavajočo, vedočo zavest", ker nimamo le subjektivno veljavne povezave med elementi pojavov.

Kantova delitev zaznavnih sodb na dve vrsti, ne da bi hkrati eksplicitno vpeljal razliko med občutki in zaznavami, kaže na to, da se Kant (vsaj v *Prolegomenah*) zaveda pomena zaznavnih sodb ne le kot elementa za izkustvene sodbe, ampak tudi njihove lastne vrednosti. Tako je jasno, da za Kanta dobršen del zaznav ni kognitivno izkušenih, kar pa pomeni, da imamo v takih sodbah empirično sintezo zaznav v zaznavajočem subjektu, ki pa ni podvržena kategorijam.

HUME AND KANT

What is Kant's answer in Prolegomena on the question: "How is the Science of Nature possible?"
Kant's answer to Hume's thesis that causality is not a relation between objects, but a relation that is made by our imagination on the basis of repeated experience is based on the distinction between judgements of perception and judgements of experience. For Hume, causal judgements are judgements of the first kind (judgements of perception) and repeated observed succession is necessary and sufficient for the imagination to make a judgement of causality. Kant has showed, with the help of the distinction between judgements of perception and experience, that observed repeated succession is necessary, but it is not sufficient and therefore causal judgements are, for Kant, synthetic a priori judgements.

Keywords: science of nature, nature, laws of nature, judgements of perception, judgements of experience, causality.

Literatura

Hume, D. (1975). *Treatise on human nature*. Oxford: Oxford University Press.

Hume, D. (1974). *Raziskovanje človeškega razuma*. Ljubljana: Slovenska matica.

Kant, I. (1999). *Prolegomena*. Ljubljana: DZS.

Kant, I. (1995). *Kritik der reinen Vernunft*. V Weischedel, W. (ur.), *Werkausgabe*, (knjiga iii in iv). Frankfurt am Main: Suhrkamp.